

ANDRZEJ F. GRABSKI

DZIAŁALNOŚĆ JOACHIMA LELEWELA W TOWARZYSTWIE WARSZAWSKIM PRZYJACIÓŁ NAUK (1808—1815—1831)*

Obok Uniwersytetów Wileńskiego i Warszawskiego w życiu i działalności naukowej J. Lelewela w okresie przedpowstaniowym doniosłą rolę odegrało Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk. Pomimo wszystkich różnic, jakie dzieliły uczzonego i jego członków, stało się ono terenem ożywionej działalności historyka zwłaszcza w okresie jego warszawskiej profesury, a później, po usunięciu go z katedry w Wilnie, głównym warsztatem jego pracy. Podstawą dla rekonstrukcji działalności historyka w TPN stanowi archiwum TPN, którego znaczna część przetrwała zawieruchę wojenną. W 1948 odnaleziono w budynku Obserwatorium sporą część papierów Towarzystwa, ukrytych najpierw po upadku Powstania listopadowego. Akta przekazano w 1949 do Archiwum Głównego Akt Dawnych i dołączono do zespołu papierów TPN, jako v. 80—105. Zasadniczy zrab akt TPN wyzyskał swego czasu A. Kraushar, który streścił bądź przedrukował wiele zaginionych dziś źródeł¹. Praca jego posiada walor encyklopedii wiadomości o dziejach tej zasłużonej placówki naukowej, wymaga jednak starannej konfrontacji z podstawą źródłową (o ile ta się zachowała) oraz uzupełnienia na podstawie nowo odnalezionych materiałów. Na uwagę zasługują również późniejsze publikacje poświęcone dziejom TPN — R. Przelaskowskiego, B. Suchodolskiego i J. Michalskiego² oraz drobniejsze przyczynki.

Pierwsze kontakty Lelewela z TPN przypadają jeszcze na jego lata studenckie. W 1808 r. przesłał on na ręce M. Bergonzoniego, prezesa Działu Filozoficznego (przekształconego z czasem w Dział Umiejętności) dwa egzemplarze swej pracy *Rzut oka na dawność litewskich*

Rozszerzony tekst odczytu w TMH w Warszawie w dniu 15 III 1961 oraz referatu na Sesji Naukowej Uniwersytetu Łódzkiego w stuletnią rocznicę śmierci J. Lelewela 25 V 1961. W pracy zastosowano następujące skróty: TPN = Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk; DN = Dział Nauk tegoż Towarzystwa; AGAD = Archiwum Główne Akt Dawnych; Bibliografia = H. Hleb-Koszańska, M. Kowtuczówna, Bibliografia utworów Joachima Lelewela, Wrocław 1952.

¹ A. Kraushar, Towarzystwo Warszawskie Przyjaciół Nauk 1800—1832, t. I—VIII + indeks, Kraków-Warszawa 1900—1911, dalej: Kraushar.

² R. Przelaskowski, Warszawskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk 1800—1832, w: Towarzystwo Naukowe Warszawskie 1907—1932, Warszawa 1932, s. 1—33; B. Suchodolski, Rola Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk w rozwoju kultury umysłowej w Polsce, Warszawa 1951; J. Michalski, Z dziejów Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Warszawa 1953.

narodów i ich związki z Herulami. Książka ta nadesłana przez „Lelewela Mazura” oddana została do rozpatrzenia J. K. Szaniawskiemu, który ocenił ją krytycznie³. Wystąpienie młodego badacza przeciw autorytetowi A. Naruszewicza oraz prałata K. Bohusza nie tylko w gronie TPN spotkało się z ostrą odprawą: podobnie przyjęli pracę J. Śniadecki, T. Czacki i A. K. Czartoryski⁴. Krytyka poglądów K. Bohusza, członka TPN i kanonika wileńskiego, z jaką wystąpił młody historyk, miała mu w przyszłości przysporzyć sporo trudności, kiedy będzie się starać zostać członkiem Towarzystwa. Kiedy w 1811 Lelewel pojawił się w Warszawie, nawiązał kontakt z członkami TPN — M. Bergonzoni, O. Kopczyńskim, J. P. Woroniczem, K. Kwiatkowskim, a także F. Bentkowskim i M. Kozłowskim. Jak sam podaje, bywał na wszystkich posiedzeniach TPN dostępnych dla publiczności, wykonywał też „polecone sobie posługi”, np. w Bibliotece TPN⁵. Uczestniczył w zebraniach jako tzw. członek dopuszczony, którym według przepisów z 1804 r. mógł być każdy, kto został wprowadzony na posiedzenie bez głosów sprzeciwu przez trzech członków czynnych TPN — a więc faktycznie nie był, w dzisiejszym rozumieniu słowa, członkiem Towarzystwa i nie przysługiwały mu jakiegokolwiek prawa. Z grona warszawskich znajomych wyszła inicjatywa powołania Lelewela na „sposobiącego się” — kandydaturę wysunęli 7 VI 1812 M. Bergonzoni i St. Staszic⁶. Historyk nadal uczęszcza na posiedzenia TPN. Wybory przypadły na wiosnę 1813 r. zgodnie z tradycją, bezpośrednio po wyborach miało się odbyć posiedzenie publiczne, na którym winna być czytana rozprawa naukowa. „Napaść tedy na mnie — pisał po latach Lelewel — będziesz czytał! Kiedym nie osłem. To nim zostaniesz, elekcje przypadają przed posiedzeniem publicznym, daj tylko swoją rozprawę wprzód dla formalności, na jaką po elekcji czasu braknie; byle nie z dziejów polskich, bo nie czas na nie”⁷. Pomimo obaw o wynik wyboru Lelewel zdecydował się przedstawić pracę o handlu Kartagińczyków, 4 IV 1813 na posiedzeniu „centralnym” podano oficjalnie Lelewela na członka i wyznaczono komisję, tzw. deputację do oceny przedłożonej przezeń pracy⁸. Recenzenci — znajomi autora — J. P. Woronicz i K. Kwiatkowski — już wcześniej (10 III) przygotowali piśmienny raport-ocenę, w której podkreślali pracowitość autora i wyrażali opinię, że w przyszłości „w rodzaju starożytnych wiadomości literaturze polskiej niepospolitą przysługę przyniesie”.

³ AGAD, TPN, t. 65, k. 66. Brak podstawy, by sadzić że Lelewel przesłał TPN „Eddę” — jak sądzą: Kraushar, II/1, s. 123—124; H. Więckowska w: J. Lelewel, Dzieła, t. I, Warszawa 1957, s. 136. Historyk mówiąc o „Eddie” pisał, że „to niewarte Towarzystwa” — list z 9 VI 1808; Listy do rodzeństwa, t. I, Poznań 1878, s. 119. O J. K. Szaniawskim — M. Manteufflowa, J. K. Szaniawski, ideologia i działalność 1815—1830, Warszawa 1936.

⁴ M. Baliński, Pamiętniki o Janie Śniadeckim, t. I, Wilno 1865, s. 517, 519; Lelewel, Listy do rodzeństwa, t. I, s. 146. W sprawie krytyki Bohusza — por. list z 9 VI 1808 — Listy do rodzeństwa, t. I, s. 119—120.

⁵ Lelewel, Dzieła, t. I, s. 48.

⁶ AGAD, TPN, t. 17, k. 107; Kraushar, II/1, s. 302.

⁷ Lelewel, Dzieła, t. I, s. 49—50.

⁸ AGAD, TPN, t. 60, k. 31v—32; Kraushar, II/2, s. 10.

Praca zaś jest „pierwszą jutrzenką niezmiernej pracowitości autora, którego szczególniejszy smak w dociekaniu i porównywaniu starożytnych pism, urodzić może Polakom rzadkiego znawcę i sędziego rzeczy starożytnych”⁹. Nie wątpim, że znajomym i przyjaciółom historyka bardzo zależało na zapewnieniu pomyślnego wyniku wyborów. Jednakże pomimo pozytywnej recenzji na posiedzeniu „centralnym” 20 IV sprawa decyzji co do odczytania rozprawy Lelewela na zebraniu publicznym została odłożona¹⁰. 25 IV odbyło się posiedzenie wyborcze TPN: spośród 8 proponowanych kandydatów odpadło 2 — Lelewel i A. Stern, którzy nie uzyskali potrzebnej liczby 11 głosów¹¹. „Odezwała się rozprawa o Litwinach jubilata (tj. K. Bohusza), z którym się mile spotykało u Kopczyńskiego, gdzie o Herulach wzmianki nie było” — nie bez przekąsu wspomniał o tym później Lelewel¹². Historyk przestał się teraz pojawiać na zebraniach TPN, ale nie zaprzestał ofiarowywania do jego biblioteki coraz to nowych swych dzieł. Ponownie wysunięto jego kandydaturę na członka „przybranego” z DN 10 XI 1814¹³. Na następnym posiedzeniu DN (24 XI) postanowiono, że na najbliższym posiedzeniu ogólnym scharakteryzuje zasługi Lelewela O. Kopczyński¹⁴. Wysunięcie kandydatury przez ogólnie poważanego sędziego uczonego ma swoją wymowę; przyjaciele Lelewela musieli usilnie zabiegać, aby nie powtórzyło się niepowodzenie z 1813 r. Jednakże ostatecznie na posiedzeniu centralnym 4.XII.1814, kiedy to z DN oficjalnie zgłoszono kandydaturę Lelewela, omawiał ją inny znajomy naszego uczonego — K. Wiesiołowski¹⁵. Podał on krótką charakterystykę działalności naukowej historyka, mówił o ogłoszonych przezeń pracach, ani słowem jednak nie wspomniał o badaniach Lelewela z zakresu Cziejów Polski i Litwy. Podkreślając pracowitość Lelewela kończył raport słowami: „trzeba zachęcać młodych garnących się do nauk, z tych powodów sądzę go być godnym względów naszego zgromadzenia”¹⁶. Wybory odbyły się 8.I.1815 — Lelewel został wybrany czternastu głosami¹⁷; akceptację wyboru podpisał 30 I¹⁸, a na posiedzeniu ogólnym 5 II oficjalnie można już było zakomunikować o przyjęciu wyboru przez wszystkich zainteresowanych — wśród nich i J. Lelewela¹⁹. Historyk został człon-

⁹ AGAD, TPN, t. 25, k. 123—123v; przedruk z błędami: Kraushar, II/2, 256—258..

¹⁰ AGAD, TPN, t. 60, k. 32v—33; Kraushar, II/2, s. 12—13.

¹¹ AGAD, TPN, t. 60, k. 33—33v; Kraushar, II/2, s. 13—14; por. Lelewel, Dzieła, t. I, s. 136.

¹² Lelewel, Dzieła, t. I, s. 50.

¹³ AGAD, TPN, t. 63, k. 3.

¹⁴ AGAD, TPN, t. 63, k. 5.

¹⁵ AGAD, TPN, t. 60, k. 57.

¹⁶ AGAD, TPN, t. 17, k. 141—141v; Kraushar, II/2, s. 84—85; por. Lelewel, Dzieła, t. I, s. 136—137.

¹⁷ AGAD, TPN, t. 60, k. 59v — protokół posiedzenia; t. 17, k. 146 — akta wyborów; Kraushar, II/2, s. 90; por. St. Staszic, Zagajenie posiedzenia... 2 V 1815, Roczniki TPN, t. X, 1817, s. 446.

¹⁸ AGAD, TPN, t. 17, k. 156 — wypełniony blankiet przyjęcia członkostwa.

¹⁹ AGAD, TPN, t. 60, k. 60v.

kiem „przybranym”, co nie dawało mu pełni praw. Wiele czasu upłyło, zanim zostanie członkiem czynnym: wpływały na to ograniczenia statutowe liczby członków czynnych do sześćdziesięciu, niechęć do jego osoby, a także oddalenie się Lelewela z Warszawy. Na członka czynnego wysunięto go po raz pierwszy jak się zdaje z DN 2 I 1820 na zebraniu „ogólnym i wyborczym”, kiedy przyjęto kandydaturę²⁰. W wyborach 6 II Lelewel przepadł, uzyskując najmniejszą ze wszystkich liczbę głosów (dziesięć na piętnaście możliwych)²¹. Ponownie wysunięto go, tym razem z Działu Umiejętności 3 XI — a dopiero 4 II 1821 Lelewel został wybrany członkiem czynnym TPN²².

Jedną z najważniejszych form działalności Lelewela w TPN były autoreferaty prac naukowych. Wedle ustaw 1804 i 1814 każdy członek czynny winien co najmniej raz na sześć lat przedstawić samodzielnie opracowaną rozprawę: było to często fikcją, z której nasz historyk sobie pokpiwał²³. Pierwsze większe wystąpienie Lelewela miało miejsce w 1815: 2 III przedstawił on w DN plan historii Polski „której pisanie się teraz zatrudnia, czytał obraz wystawiający stan Europy wtenczas kiedy naród polski powstawał, a potem dzieje tego narodu od początku aż do panowania Bolesława Chrobrego”²⁴. 5 III na posiedzeniu ogólnym zażądano odeń złożenia planu do archiwum²⁵, czego dokonał, następnie na kolejnych posiedzeniach działowych 16 i 30 III kontynuował Lelewel referat, przerywając na czasach Bolesława Krzywoustego²⁶. Referowanym dziełem była *Historia polska do końca panowania Stefana Batorego*, która powstała niezależnie od TPN (1813). Wystąpienie historyka z własną, nową syntezą wyrażało jego opozycję wobec prowadzonej przez TPN zbiorowej kontynuacji dzieła Naruszewicza. Nagłe urwanie czytania, wreszcie brak jakiegokolwiek znanej dyskusji może wskazywać, że członkowie nie przyjęli *Historii* przychylnie. Kolejnym wystąpieniem Lelewela był przedstawiony przezeń w DN 20 XI 1819 memoriał dla Chodakowskiego, w którym postulowano szeroki program badań etnograficzno-archeologicznych celem wyjaśnienia niektórych kwestii z dziejów Rusi (jak problem wareski itp.). Oprócz Lelewela dołączył swe uwagi W. Surowiecki; memoriały obu uczonych zostały przyjęte na posiedzeniu ogólnym 2 I 1820, a następnie, w kopii, przesłane Chodakowskiemu do Rosji²⁷. Kolejne wystąpienie historyka przypada pod koniec 1820:

²⁰ AGAD, TPN, t. 18, k. 146; t. 149: „Lista członków do wyboru w lutym 1820”; Kraushar, III/2, s. 7—12.

²¹ AGAD, TPN, t. 18, k. 155; t. 61, k. 154, 157 (protokół posiedzenia); Kraushar, III/2, s. 21—22.

²² Kraushar, III/2, s. 117; AGAD, TPN, t. 64, k. 30—31.

²³ Por. Bibliografia, nr 134, s. 29.

²⁴ AGAD, TPN, t. 63, k. 14.

²⁵ AGAD, TPN, t. 60, k. 62v. Plan znajduje się w t. 62, k. 9; przedruk z niewielkimi błędami: Kraushar, III/2, s. 316—317; por. Lelewel, Dzieła, t. I, s. 51, 138.

²⁶ AGAD, TPN, t. 63, k. 16, 17; Kraushar, II/2, s. 108.

²⁷ Lelewel po powrocie do Warszawy pojawia się pierwszy raz w DN 9 XI — AGAD, TPN, t. 63, k. 63. Na posiedzeniu DN 6 XII 1819 odczytał list Chodakowskiego do TPN, po czym proszono go, by dał nań odpowiedź — AGAD, TPN, t. 64, k. 1; Kraushar, III/1, s. 338. 20 XII 1819 pod nieobecność Lelewela odczytano jego memoriał, AGAD, TPN, t. 64, k. 4—5; Kraushar, III/1, s. 343—344. Protokół posiedzenia ogólnego 2 I 1820, AGAD, TPN, t. 61, k. 146; por. Kraushar, III/2, s. 14.

na zebraniu DN 23 X podano do wiadomości, że Lelewel zgłasza na posiedzenie publiczne pracę o podróży Himilkona, którą oddano deputacji (W. Surowiecki — F. Bentkowski), wyznaczając czytanie raportu w DN 6 XI²⁸ Recenzenci przygotowali go 3.XI., raport przedstawiono na zebraniu DN 6 XI — zalecano czytanie pracy Lelewela na posiedzeniu publicznym oraz druk w „Rocznikach” TPN²⁹. Na zebraniu ogólnym 12 XI zakomunikowano, że historyk do druku znacznie pracę rozszerzy, oraz wyznaczono jej czytanie na posiedzeniu publicznym 23 XI na godz. 10³⁰. Wygłosił ją Lelewel pod nowym tytułem: *Odkrycia Kartagów i Greków na oceanie Atlantyckim*³¹, drukował w tomie XIV „Roczników” Towarzystwa.

Kolejne referaty prac historyka przypadną dopiero na okres po przeniesieniu się do Warszawy. Już 24 XI 1824 w DN przedstawił on *Uwagi swoje o różnicy kultury Waregów i Słowian*, z których się wyższość kultury Słowian okazuje³², co Dział zalecał nawet do druku w „Rocznikach”. Był to najpewniej 1 ustęp 4 części recenzji z dzieła Karamzina, ostatni jaki ukazał się w 1824 w „Siewiernom Archiwie”, wydany następnie po polsku pt.: *Kultura Waregów i Słowian* (1826). Inny fragment tej samej pracy przedstawił Lelewel w DN 30 XI 1825, kiedy mówił o feudalizmie u Waregów³³. Na posiedzeniu DN 10 XII Lelewel „czytał wyjątek z swojego pisma pt.: *Ocalenie Polski za Łokietka*” — fragment wykładu inauguracyjnego na Uniwersytecie w Wilnie z 22 VI 1822, ogłoszony w „Dzienniku Warszawskim” (1826)³⁴. Z kolei 20 IV 1825 przedstawił w DN inną pracę, podobnie jak poprzednio powstałą już wcześniej. Protokół tego posiedzenia podaje, że „Kolega Lelewel czytał Paralellę Hiszpanii z Polską w wieku XVI, XVII i XVIII uważając oba te narody w różnych względach i widokach, jako to: religijnym, politycznym, naukowym, wojennym i tym podobnych”³⁵. Praca ta powstała w 1820 w związku z wykładem prowadzonym przez historyka w Uniwersytecie Warszawskim. M. H. Serejski sądzi, że podstawą referatu w TPN był tekst nieco krótszy od opublikowanego po raz pierwszy w r. 1831, przechowywany w kopii w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu w Wilnie, datowany 7 II 1825. Lelewel długo nie mógł tej pracy opublikować, prowadził w tej sprawie pertraktacje z J. Muczkowskim i J. Łukaszewiczem; dzieło ukazało się dopiero w 1831³⁶.

²⁸ AGAD, TPN, t. 64, k. 22; Kraushar, III/2, s. 96.

²⁹ AGAD, TPN, t. 64; raport ręką W. Surowieckiego — t. 26, k. 116(84); Kraushar, III/2, s. 100—101.

³⁰ AGAD, TPN, t. 61, k. 198—199.

³¹ AGAD, TPN, t. 84, k. 14 (protokół); Kraushar, III/2, s. 111, 115; por. St. Staszic, Zdanie sprawy... Roczniki TPN, t. XV, 1822, s. 17; J. Lelewel, Odkrycia... Roczniki TPN, t. XIV, 1821, s. 339.

³² AGAD, TPN, t. 64, k. 130; por. Kraushar, III/3, s. 82—86.

³³ AGAD, TPN, t. 64, k. 154.

³⁴ AGAD, TPN, t. 64, k. 130; Kraushar, III/3, s. 90.

³⁵ AGAD, TPN, t. 64, k. 144; Kraushar, III/3, s. 148. Por. wzmiankę o tym referacie Lelewela — w protokóle posiedzenia ogólnego 1 V 1825 — AGAD, TPN, t. 62, k. 177.

³⁶ M. H. Serejski, Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela, Warszawa 1958, s. 369 nn.; 374—395.

Inną pracą, której fragmenty przedstawił Lelewel w DN w 1825 były *Dzieje historii, jej badań i sztuki*, przygotowywane przezeń jeszcze w 1817³⁷, i jak się zdaje, nigdy nie ukończone. Fragmenty tego dzieła odczytał w DN 24 IV i 3 V 1826, tego ostatniego dnia przedstawiając „uwagi nad rozwinięciem się historii u Greków”³⁸. Pracę tę znamy we fragmencie z rękopisu Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Historia, nr 5, a zostanie ona ogłoszona w t. II *Dzieł J. Lelewela*. Niemal jednocześnie historyk zajął się w DN 8 VI 1826 sprawą rzekomej kroniki Prokosa, niedawno ogłoszonej przez H. K o w n a c k i e g o, rozwiewając mit o jej autentyczności i wykazując, że jest ona falsyfikatem dokonany przez P. D y a m e n t o w s k i e g o (+ 1774)³⁹.

Jeszcze pod koniec ubiegłego roku Fr. Skarbek pod nieobecność Lelewela czytał w DN jego dzieło „w którym porównywa prace naukowe Naruszewicza i Czackiego” (19.X. i 2 XI 1825)⁴⁰. Ponieważ historyk zamierzał czytać tę pracę na posiedzeniu publicznym, 2 XI DN wyłonił więc deputację (K. Brodziński, Ł. Gołębiowski, J. K. Szaniawski) dla dokonania jej oceny. Recenzenci (właścicie w ich imieniu K. Brodziński) przedstawili opinię na kolejnym zebraniu działowym 16 XI. Pracę uznano za godną druku i publicznego czytania, krytykowano jednak język autora, zaś Brodziński polemizował z niektórymi szczegółami oceny pism Czackiego. W końcu jednak stwierdzono, iż „podobnie głębokiego krytycznego ocenienia tych dwóch pisarzy jeszcze literatura polska nie miała, a bezstronność, znajomość rzeczy i szlachetny zapał autora życzyć każe aby przy licznych już zasługach historyka, jego krytyk więcej pisarzy naszych oceniał”. W zakończeniu proponowano skrócenie pewnych części przy odczytywaniu publicznym⁴¹. Zebranie to, dwukrotnie odłożone, odbyło się dopiero 20 IV 1826: czytał na nim Lelewel swą pracę, ogłoszoną jednak później w „Rocznikach” TPN oraz w „Gazecie Polskiej” (1827)⁴².

Jesienią 1826 przedstawił Lelewel na posiedzeniach DN dwie nowe prace z zakresu historii prawa polskiego. 29 XI czytał *krytyczny rozbiór Statutu Wiślickiego przez siebie wypracowany*⁴³, a 13 XII przedstawił analizę prawodawstwa króla Wacława i Władysława Łokietka⁴⁴, wreszcie — 24 I 1827 *Historyczny rozbiór prawodawstwa polskiego*

³⁷ Listy do rodzeństwa, t. I, s. 293 — list do ojca z 28 XII 1817.

³⁸ AGAD, TPN, t. 64, k. 146, 164 (protokoły posiedzeń DN); por. też raport DN na posiedzenie ogólne 19 VI — AGAD, TPN, t. 62, k. 181—182.

³⁹ AGAD, TPN, t. 64, k. 147; t. 62, k. 181—182 (raport z DN na posiedzenie ogólne 19 VI); Kraushar, III/3, s. 162—163; por. Lelewel, Polska, dzieje... t. XVII, Poznań 1865, s. 179—205.

⁴⁰ AGAD, TPN, t. 64, k. 148; por. Kraushar, III/3, s. 174—175 — niezbyt ściśle.

⁴¹ AGAD, TPN, t. 64, k. 151; Kraushar, III/3, s. 177—179.

⁴² AGAD, TPN, t. 84, k. 24; Kraushar, III/3, s. 237; por. Roczniki TPN, t. XIX, 1827, s. 156 nn.; Bibliografia, nr 120—121, s. 26.

⁴³ AGAD, TPN, t. 64, k. 171; Kraushar, III/3, s. 255.

⁴⁴ Ibidem, s. 267.

cywilnego i kryminalnego do czasów Jagiellońskich — dwa pierwsze periody od 930 do 1130⁴⁵. Całość obu dzieł — o Statucie Wiślickim oraz *Historyczny rozbiór prawodawstwa...* przedstawił na zebraniu DN 21 III 1827 „przy odezwie uprzejmej do członków Działu“. W obszernym przemówieniu wyraził historyk chęć drukowania obu tych prac w „Rocznikach“ TPN. Do ich rozpatrzenia wyłoniono komisję w składzie J. W. Bandtkie — T. Świecki⁴⁶, która przygotowała szczegółowy raport, przedstawiony na zebraniu działowym, a następnie komunikowany w „Raporcie o czynnościach Działu Nauk w miesiącu maju“ podanym do wiadomości na posiedzeniu ogólnym 10 VI 1827. Referat recenzentów zawierał szereg uwag szczegółowych, w końcu jednak, jak podaje wspomniany „Raport“ stwierdzona „ważność tych pism ściągnęła uwagę deputacji, która uznała je godnymi zamieszczenia w „Rocznikach“ Towarzystwa“⁴⁷. Oba dzieła zostały ogłoszone w „Rocznikach“ TPN, t. XIX—XX.

Jeszcze w 1827 zajmował się Lelewel na posiedzeniach TPN problematyką archeologiczną. Na zebraniu ogólnym 17 X 1827 czytał swą pracę o medalionie znalezionym we wsi Ruszcza-Płaszczyna, oraz najpewniej także o rzekomym kurhanie z tego samego miejsca⁴⁸. Towarzystwo domagało się odeń bardziej dokładnych informacji co do miejsca, czasu i okoliczności odkrycia zabytku itd. Zgodnie z tym życzeniem w końcu następnego roku Lelewel w DN 18 XII 1828 zakomunikował, że „wypracował obszerniejszy raport o medalionie odkrytym we wsi Ruszczy w mogile, odrysował położenie miejsca tego itd.“⁴⁹ Pracy tej historyk nie drukował w „Rocznikach“ TPN, lecz ukazała się ona w 1830 w *Pamiętniku Umiejętności Moralnych i Literackich*.

Obok zagadnień archeologicznych, poruszał też Lelewel niekiedy i problematykę z zakresu nauk pomocniczych historii. W związku ze swymi zainteresowaniami dyplomatyką ruską zajął się omówieniem 3 dokumentów ruskich, które ofiarował do zbiorów TPN hr. Tytus Potocki. Przedstawił je w DN 12 XI 1828; jego memoriał w tej sprawie można uznać za przykład krytyki dyplomatycznej, tak zewnętrznej, jak wewnętrznej. Zajął się Lelewel takimi sprawami jak służby bojarów, księżęcym tytułem i formą nazwiska Radziwiłł, położeniem

⁴⁵ AGAD, TPN, t. 64, k. 176; Kraushar, III/3, s. 280.

⁴⁶ AGAD, TPN, t. 64, k. 181; por. też t. 28B, bez nr-u karty „Obraz prac DN“ bez daty. Ową „odezwę“ drukuje Kraushar, III/3, s. 304—305 — nie odnaleźliśmy jej w aktach TPN w AGAD.

⁴⁷ AGAD, TPN, t. 28B, k. 3—3v. Tekst referatu, wraz z marginalnymi uwagami Lelewela podaje Kraushar, III/3, s. 324—332. Był on czytany w DN w kwietniu; nie odnaleźliśmy go w aktach TPN w AGAD.

⁴⁸ AGAD, TPN, t. 94, k. 1v—2. Rękopis pracy Lelewela: „Miedziany medalik w roku 1827 we wsi Ruszczy Płaszczynie znaleziony“, sygnowany Warszawa 15 X 1827 — t. 27, k. 188—188v (140—140v); ibidem, Mogiła pod wsią Ruszcza Płaszczyna w Sandomierskiem — brulion t. 27, k. 192—194 (141—143).

⁴⁹ AGAD, TPN, t. 94, k. 11v; t. 28B, k. 25. Pracę tę miał przelożyć na niemiecki S. Linde-Kraushar, III/4, s. 142. Z problematyką archeologiczną wiąże się ocena Lelewela pism T. Ujazdowskiego, por. niżej oraz notkę Lelewela, AGAD, TPN, t. 27, k. 147—147v.

ludności przybyłej i osiadłej, służbami i daninami, rodzajami nadań Memoriał został złożony do archiwum⁵⁰.

Kiedy na zebraniu DN w dniu 18 III 1829 ustalano, kto będzie czytał pracę na kolejnym posiedzeniu publicznym, kandydaturę swą zgłosił Lelewel. Nie podał on jednak tytułu pracy, którą miał zamiar przedstawić, wyłoniono jednak komisję do jej oceny (J. W. Bandtkie — F. Bentkowski)⁵¹. Nie wiemy, jaka to miała być praca i jakie były jej losy: można jedynie przypuszczać, że historyk zamierzał przedstawić jakąś część ze swych dawniej napisanych dzieł. Może chodziło tu znowu o fragment *Historii polskiej* — wszak na zebraniu DN 1 IV przedstawił Lelewel pracę o polityce Gedymina „względem Rzymu i innych mocarstw ościennych”⁵² — najpewniej fragment tego właśnie dzieła. Jednakże do referowania pracy Lelewela na zebraniu publicznym nie doszło, nie ma też śladu, by dotarła ona do rąk wyznaczonych recenzentów. Zapewne z powodu rozlicznych zajęć historyk wycofał swą propozycję. Jeszcze raz będzie mowa o referacie Lelewela na posiedzeniu publicznym TPN w ostatnich miesiącach jego istnienia, w dobie Powstanie Listopadowego. Na posiedzeniu nadzwyczajnym 17 IV 1831 zgłoszono, że przedstawi on na najbliższym zebraniu publicznym, wyznaczonym zrazu na 30 IV jakieś swoje dzieło⁵³. Historyk wyraził na razie zgodę, jednakże już na posiedzeniu ogólnym 24 IV miał wątpliwości czy zdoła zadość uczynić temu zobowiązaniu i wygłosi referat na posiedzeniu⁵⁴, którego termin przesunięto zrazu na 1 V, potem za na 3 V. Pomimo, że zarezerwowano dlań miejsce w szeregu występujących na uroczystym posiedzeniu publicznym, Lelewel żadnej ze swych prac wówczas nie przedstawił.

W działalności Lelewela w TPN poczesne miejsce zajmuje numizmatyka. Na czoło wysuwa się tu autoreferat jego pracy o monetach z Trzebuni, przedstawiony w DN 23 II i 23 III 1825⁵⁵. Wyłoniona 23 II Komisja (F. Bentkowski, Ł. Gołębiowski) przedstawiła w DN 6 IV swój raport. Pisany ręką Gołębiowskiego, pełen jest on rewerencji wobec autora pracy, utrzymany w przychylnym tonie, z zaleceniem pewnych skrótów przy czytaniu na zebraniu publicznym i zatwierdzeniem do druku w „Rocznikach” TPN. Proponowano pewne poprawki językowe⁵⁶. Na posiedzeniu DN 6 IV, później zaś — już w obecności historyka — na zebraniu ogólnym 10 IV rozważono uwagi recenzentów i wyrażono zgodę na odczytanie tej pracy na posie-

⁵⁰ AGAD, TPN, t. 94, k. 10v (protokół); tekst memoriału Lelewela, t. 27, k. 149—149v (111—111v), na k. 153—157 (113—118) odpisy dokumentów z lat 1551, 1559, 1560. Por. „Raport z czynności DN w XI 1928”, t. 28B, bez nr karty; Kraushar, III/4, s. 128.

⁵¹ AGAD, TPN, t. 94, k. 14.

⁵² AGAD, TPN, t. 94, k. 14—14v; t. 28B, k. 40—40v; Kraushar, III/4, s. 171.

⁵³ AGAD, TPN, t. 91, k. 37; Michalski, op. cit., s. 306.

⁵⁴ AGAD, TPN, t. 91, k. 41; Michalski, ibidem.

⁵⁵ AGAD, TPN, t. 64, k. 138, 141; por. też protokół posiedzenia ogólnego 6 III 1825, t. 62, k. 169—170.

⁵⁶ Tekst raportu — AGAD, TPN, t. 27, k. 93/70).

dzeniu publicznym⁵⁷. Miało ono miejsce 5 V⁵⁸; praca Lelewela uka-zała się nie w „Rocznikach” TPN, ale w „Dzienniku Warszawskim” (1825). W 1827 Lelewel zaprojektował uporządkowanie zbioru numizmatycznego TPN⁵⁹. Już 1 X przedstawił memoriał „O zbiorach numizmatów”, w którym wyraził ogólne postulaty co do uporządkowania kolekcji, ofiarowując się sporządzić jej spis, jednakże nie pełny katalog, projektując wymianę dubletów itd.⁶⁰ Pracę tę wykonał Lelewel dopiero w 1829: na posiedzeniu DN 14 X 1829 przesłał sporządzony przez siebie spis medali (zapewne i monet): deputacja (Ł. Gołębiowski — F. Bentkowski) poddała go ocenie, postulując czytanie raportu Lelewela na posiedzeniu publicznym⁶¹. Do tego jednak nie doszło, zapewne z powodu opozycji samego autora. Nieco wcześniej, bo pomiędzy 15 VII a 5 IX 1829 wykonał Lelewel pełny spis zbiorów numizmatycznych. Pomimo, iż historyk zastrzegał się, że nie jest to jeszcze wykończony katalog, spis jest bardzo dokładny. Grupuje on całość zbiorów wedle kryterium rzeczowego: monety starożytne, średnio-wieczne różnych krajów, mahometańskie, nowożytne, wreszcie polskie; każda część poprzedzona jest wstępem-memoariem, charakteryzującym kolekcję, całość poprzedzona wstępem ogólnym, spisem ofiar przybyłych w czasie katalogowania itd.⁶² Jak wynika z listu Lelewela do T. Działyńskiego, Lelewel nie pasjonował się tą pracą, jednakże w związku z nią ogłosił drukiem artykuł o monetach Sassanidów⁶³. Niewątpliwie z doświadczeń w pracy nad porządkowaniem zbioru TPN korzystał on później na emigracji, zwłaszcza sporządzając katalog zbioru numizmatycznego miasta Brukseli. 7 XII 1829 TPN wystoso-wało do Lelewela list, w którym proponowano m. in. ogłoszenie spisu drukiem w „Rocznikach” TPN. Lelewel odpowiedział nań pismem do Ł. Gołębiowskiego z 13 I 1830, protestując przeciw temu pomysłowi, raz — ze względu na to, że z powodu iż „Roczniki” TPN „księgarzom zaprzędane zostały” nie zamierza w nich nic ogłaszać, po drugie — zapewne też ze względu na to, iż jak sam zaznaczył w spisie, nie uważał go za dokładny katalog. Projektował natomiast ogłoszenie spisu monet rzadszych, nieznanych T. Czackiemu, znajdujących się w zbiorach TPN i Uniwersytetu, oświadczając, że z braku czasu nie jest jednak w stanie się tego podjąć. Jednocześnie historyk domagał się ogłoszenia drukiem listy ofiarodawców monet i medali do zbiorów TPN⁶⁴. Oprócz tych prac, wykonywał Lelewel niejednokrotnie opisy

⁵⁷ AGAD, TPN, t. 64, k. 143 (protokół posiedzenia 6 IV); t. 62, k. 173—174 (protokół posiedzenia 10 IV).

⁵⁸ AGAD, TPN, t. 84, k. 23; Kraushar, III/3, s. 154, 160.

⁵⁹ AGAD, TPN, t. 28B, „Obraz prac w DN od ostatniego posiedzenia publicznego” — bez daty i podpisu, brak nr karty.

⁶⁰ AGAD, TPN, t. 98, k. 98—98 v.

⁶¹ AGAD, TPN, t. 94, k. 16v—17; t. 28B, k. 33 — raport z DN z X 1829 na posiedzenie ogólne 1 XI 1829.

⁶² AGAD, TPN, t. 81, kart 53.

⁶³ Korespondencja J. Lelewela z T. Działyńskim, Poznań 1884, s. 34—35; Bibliografia, nr 142—143, s. 31.

⁶⁴ AGAD, TPN, t. 20, k. 252—253; Kraushar, III/4, s. 283—284 niezbyt ściśle. Spis darów został wydany w 1830, Bibliografia nr 145, s. 31.

ofiarowywanych do zbiorów TPN monet: od jesieni 1824 do końca 1830 znanych jest nam aż siedemnaście takich opisów⁶⁵

Od początku swej działalności w TPN Lelewel brał żywy udział w podejmowaniu przez nie, bądź wspieranych, pracach wydawniczych. Już w 1812 i 1815 r. brał udział w pracach nad przygotowaniem do druku dzieła J. Albertrandiego o medalach, do czego usiłowano go znów wciągnąć w końcu 1829 r.⁶⁶ Kiedy w 1816 r. powstał projekt wydania znajdujących się w rękopisie dalszych tomów kodeksu Dogiela i ustalono, że gros rękopisów znajduje się w Wilnie, Lelewel donosił o nich wraz z Niemcewiczem na zebraniu DN 6 XII 1819⁶⁷. Z polecenia TPN pisał do Wiina w sprawie kopiowania rękopisu⁶⁸. Rola Lelewela w pracach nad wydaniem kontynuacji Dogiela (nb. nie uwieńczonych żadnym sukcesem) nie ograniczyła się tylko do tego pośrednictwa, bo historyk zajmował się tą sprawą jeszcze w 1825⁶⁹. Bardziej istotne rezultaty przyniosła inna inicjatywa uczonego. Na zebraniu DN 17 X 1821 przypomniał on uchwałę TPN z 1803 w sprawie wydania Galla. Wypożyczył z Puław rękopis kodeksu Zamojskich i złożył go w TPN. Choć decyzję odłożono do posiedzenia ogólnego, już 17 X oddano sprawę w ręce J. W. Bandtkiego i F. Bentkowskiego⁷⁰. Jeszcze przed posiedzeniem ogólnym, w DN 31 X 1821 zwrócono się do Lelewela z prośbą o porównanie kopii Żywotu św. Stanisława, którego wydanie wraz z Gallem historyk postulował⁷¹.

⁶⁵ Znane są opisy monet ofiarowanych przez: Fl. Kobylińskiego, J. Lubonieckiego, J. Lelewela, P. Kopczyńskiego, M. Potlickiego, J. Siennickiego, K. Bartochowskiego, M. Fredro, J. Włodarskiego (Włodowskiego?), M. Potockiego, K. Głotza, nieznanego, T. Wojewódzkiego, Bormana (?), W. Zwie (?),rkowskiego, K. Biesiekierskiego, L. Gimbuta, St. Siekaczyńskiego, Jelskiego i nieznanego ofiarodawcę. Wzmianki o tym zachowane w protokołach DN — AGAD, TPN, t. 64, kk. 129, 163, 181, 187; t. 94, kk. 2, 4v, 7—7v, 9—10, 10v, 12v—13, 14v—15, 21v; raportach z czynności DN, ibidem, t. 28B; protokołach posiedzeń centralnych, ibidem, t. 91; znaczna ich część zachowana w autografach Lelewela — ibidem, t. 98, kk. 90 i nast. Por. też Kraushar, II/3, 159, 232, 356; III/4, s. 37, 60, 158, 180, 323. Do prac związanych z numizmatyką zaliczyć należy współudział Lelewela w pracy nad dziełem J. Albertrandiego oraz odpowiedź Torlaczuszowi Birgerowi, gdzie wypowiada się na temat brakteatów. Patrz niżej.

⁶⁶ AGAD, TPN, t. 60, k. 25v; Kraushar, II/1, s. 301—302 (o zebraniu DN 1 X 1812, AGAD, TPN, t. 63, k. 13; Kraushar, II/2, s. 101) o zebraniu DN 2 III 1815); na zebraniu DN 11 XI 1829 znów wyznaczono go do tej pracy — AGAD, TPN, t. 94, k. 17v, t. 28B, k. 34; od czego wymówił się w liście do Ł. Gołębiowskiego z 13 I 1830 — AGAD, TPN, t. 20, k. 253; Kraushar, III/4, s. 283—284.

⁶⁷ AGAD, TPN, t. 64, k. 1; t. 61, k. 146; Kraushar, III/1, s. 338; III/2, s. 14.

⁶⁸ AGAD, TPN, t. 61, k. 146.

⁶⁹ W 1821 na posiedzeniu centralnym w X doniesiono, że Lelewel wraz z W. Majewskim i E. Czarneckim dokonał 26 VII porównania nadesłanych kopii; Kraushar, III/2, s. 200. Jeszcze 1322 pisze Lelewel do TPN w sprawie indeksu do Dogiela, co komunikowano na zebraniu ogólnym 6 I 1822 — AGAD, TPN, t. 62, k. 32; 7 VIII 1825 wystawia rachunek na przepisanie t. VII — AGAD, TPN, t. 14.

⁷⁰ AGAD, TPN, t. 64, k. 49—51; Kraushar, III/2, s. 206; Przelaskowski, s. 21; Michalski, op. cit., s. 178—179.

⁷¹ AGAD, TPN, t. 64, k. 52—53.

Na posiedzeniu ogólnym 11 XI 1821 przedstawił historyk obszerne „Przemówienie się”, uzasadniając potrzebę edycji kroniki i żywota, wskazując, że ten ostatni „stał się wzorem wszystkich następnych S. Stanisława żywotów, odmiennych wszakże od niego, stał się przy tym zasadą, z której dawniejszych od niego kronik teksty naruszane były. Wyrzucano niektóre miejsca z tych kronik, a wkładano obszerniejsze opisy żywota”. „Z krytycznych tedy względów jest to pomnik także interesowny” — kontynuował Lelewel. „Lecz i dla badacza filozofa nie obojętny. Za jego pomocą wyjaśnia się zmiana traktowania różnych części dziejów naszych w następnej kolei, wyjaśnia się duch i usposobienie czasu, w którym był pisany”⁷². TPN zaakceptowało plan Lelewela, wyznaczając do konfrontacji tekstów sporządzonego przez historyka odpisu i rękopisu puławskiego J. W. Brandtkiego, F. Bentkowskiego i S. Lindego. Ostatecznie, jak wiadomo, edycja ukazała się pod nazwiskiem J. W. Bandtkiego, a rola Lelewela, poza daniem projektu, polegała na sprowadzeniu rękopisu puławskiego i sporządzeniu kopii⁷³. W związku z jego projektem i zwróceniem uwagi na notę Czackiego, w której ten krytycznie podszedł do osoby św. Stanisława, powstała w łonie TPN dyskusja, w wyniku której A. P r a ż m o w s k i dodał do tekstu swe wyjaśnienia „dla zaspokojenia troskliwości cenzury krajowej”.

Niemal równolegle z pracami nad Gallem, zajmował się Lelewel nieco edycją t. I dzieła Naruszewicza. Posiadacz rękopisu puławskiego Ł. Gołębiowski zgłosił się jeszcze przed pojawieniem się rękopisu J. S i e r a k o w s k i e g o do Lelewela i ten postanowił „porozrywane sztuki pospajać, połatać, objaśniającymi artykułami opatrzyć”, sam napisał zaś rzecz o Słowianach (drukowana 1842). Po ujawnieniu rękopisu Sierakowskiego — „napróżno przedkładałem (TPN — AG.), że konkurencja niewczesna”, odradzał wydanie pod firmą TPN⁷⁴. 11 XI 1821, następnie 14 XI — najpierw na posiedzeniu ogólnym, później działowym, powołano go do komisji mającej skonfrontować oba rękopisy⁷⁵; jeszcze 10 XI 1824 na zebraniu DN dyskutował na ten temat wstępu⁷⁶. W ogóle jednak, stosunek historyka do tego wydawnictwa nie był entuzjastyczny. Lelewel brał jednak udział w innych jeszcze analogicznych pracach. W związku z poleconym Uniwersytetowi Wileńskiemu w 1822 przekładem statutu litewskiego na język rosyjski wraz ze Znoską zwrócił się do TPN z prośbą o wypożyczenie do Wilna rękopisu ruskiego przekładu Statutu — sprawa ta była omawiana w DN 6 XI 1822, ostateczną zgodę dało posiedzenie ogólne 7 XI; na takichże zebraniach 5 I 1823 komunikowano o otrzymaniu re-

⁷² AGAD, TPN, t. 52, k. 23 (autograf Lelewela); t. 62, k. 16 (protokół); Kraushar, III/2, s. 214—215.

⁷³ O roli Lelewela mówił sam Bandtkie w DN 11 XII 1822, AGAD, TPN, t. 64, k. 88; por. Kraushar, III/2, s. 215—216.

⁷⁴ Lelewel, Dzieła, t. I, s. 58—59; Michalski, op. cit., s. 182; H. Więckowska, Jeszcze jedno niedoszłe wydanie Historii Naruszewicza, Roczniki Biblioteczne, t. II, 1958, s. 137—139.

⁷⁵ AGAD, TPN, t. 62, k. 17; t. 64, k. 55.

⁷⁶ AGAD, TPN, t. 64, k. 89.

wersu, 14 XI 1824 o zwrocie rękopisu⁷⁷. W związku z pracami Lelewela nad historią prawa pozostaje przedstawiony przezeń w DN 17 X 1827 projekt wydania pomników prawodawstwa litewskiego⁷⁸. Projekt ten zawierał szczegółowy konspekt wydawnictwa źródłowego, obejmującego teksty prawne od czasów Jagiełły po Statut Litewski 1529⁷⁹. Dzieło to wiąże się ściśle ze współpracą Lelewela z J. Daniłowiczem, który był faktycznie współedytorem. Projekt odłożono do posiedzenia centralnego. TPN poważnie ustosunkowało się do planu wydawnictwa; wyłoniło specjalną deputację (S. Linde, F. Bentkowski, J. W. Bandtkie, S. Węgrzecki, J. Lelewel), która poddała projekt analizie. S. Linde spierał się z Lelewalem co do tego, czy należy wydawać także łaciński tekst Statutu, przy czym Lelewel obstawał. Komisja już miała przedstawić swe propozycje TPN, gotowa poprzeć wydanie dzieła pod jego firmą, kiedy Lelewel otrzymał listowną propozycję T. Działyńskiego, który pragnął wydać dzieło swym kosztem. Zawiadomiono więc o tym członków Towarzystwa, licząc się z koniecznością zrezygnowania z firmowania dzieła przez TPN⁸⁰. Część materiałów wysłano do Poznania jeszcze w IV 1828, niebawem rozpoczęto druk; Lelewel składał z tego sprawozdanie 16 IV 1828⁸¹. W związku z inicjatywą T. Działyńskiego wielu członków (J. U. Niemcewicz, F. Bentkowski, J. Sierakowski, Ł. Gołębiowski, A. Prażmowski, Lelewel) 6 XII 1828 zaproponowało kandydaturę Działyńskiego na członka przybranego TPN; Lelewel przygotował w tej sprawie osobny memoriał, proponując go na korespondenta⁸². Odpowiedni raport w tej sprawie przygotowano na posiedzenie wyborcze 21 I 1829; wtedy też T. Działyński został członkiem przybranym TPN. Zbiór praw litewskich, którego druk przerwano w 1830, ogłoszony został dopiero w 1841; wydawca nie odważył się wówczas umieścić nazwiska Lelewela na karcie tytułowej.

Do obowiązków członków TPN należało branie udziału w tzw. deputacjach, powoływanych do oceny różnych dzieł, przedkładanych zarówno przez członków, jak i osoby z zewnątrz, czy to celem akceptacji wygłoszenia referatu na posiedzeniu, czy zaopiniowania jako podstawy do wysunięcia kandydata na członka itd. Zrozumiałe, że Lelewel nie uchylał się od tej pracy. Po raz pierwszy podjął się jej w 1821 i od tej pory często uczestniczył w różnych deputacjach. Tę stronę jego działalności w TPN ilustruje poniższa tablica:

⁷⁷ AGAD, TPN, t. 64, k. 85 (6 XI 1822); t. 62, k. 66 (7 XI 1822); t. 62, k. 74 (5 I 1823); t. 62, k. 147 (14 XI 1824).

⁷⁸ AGAD, TPN, t. 94, k. 2.

⁷⁹ AGAD, TPN, t. 27, k. 123 (89) — autograf konspektu; por. Raport z czynności DN w IV 1828 — t. 28B, k. 17.

⁸⁰ AGAD, TPN, t. 27, k. 116—117 — raport deputacji z 2 III 1828; por. list T. Działyńskiego do J. Lelewela z 8 II 1828, AGAD, TPN, t. 27, k. 179—179v (132—132v); Kraushar, III/4, s. 62—63.

⁸¹ AGAD, TPN, t. 94, k. 8v.

⁸² AGAD, TPN, t. 20, k. 108; Kraushar, III/4, s. 131, 150—151.

Data zlecenia i przedstawienia recenzji	Recenzowana praca bądź inne prace	Współrecenzent (-ci)
? 18 II 1821	A. Chiarini, <i>Déchifrement d'un papier chinois trouvé dans la Bibliothèque publique de Varsovie.</i>	J. W. Bandtkie. Recenzję przygotował Lelewel ⁸³ .
16 IV 1821 17 X 1821	S. Linde, rozbiór pracy J. Vatera, <i>Die Sprache der alten Preussen.</i>	W. Skorochód-Majewski. Lelewel opracował osobną opinię ⁸⁴ .
7 V 1821 16 I 1822	Odpowiedź na zapytania Torlacjusza Birgera z Kopenhagi w sprawie run i brakteatów.	F. Bentkowski, W. Surowiecki. Każdy opracował osobną odpowiedź. Uwagi w tej sprawie dał J. Sękowski ⁸⁵ .
17 X 1821 31 X 1821	W. Skorochód - Majewski, <i>O stanie Słowian przed Samonem królem w VII w.</i>	E. Czarnecki; opinię opracował Lelewel, dołączyli się do niej Czarnecki i Ł. Gołębiowski ⁸⁶ .
17 X 1821 28 XI 1821	Spis najważniejszych wydarzeń z ostatnich 50 lat dziejów narodu polskiego dla francuskiego wydawcy Courcelles.	S. Linde, K. Kwiatkowski. Lelewel dostarczył bibliografię dzieł, mogących służyć Francuzowi za podstawę ⁸⁷ .
30 XII 1824 26 I 1825	Odpowiedź na list orientalisty J. Hammera w sprawie stosunków Polski z Portą Otomańską w XV wieku.	A. Prażmowski, Ł. Gołębiowski, J. Sękowski (tego ostatniego odpowiedź odrzucono) ⁸⁸ .
9 II 1825 23 III 1825	Ł. Gołębiowski, <i>O pobratymstwie.</i>	W. Surowiecki, J. W. Bandtkie. Lelewel opracował osobną recenzję ⁸⁹ .
1 V 1825 —	K. Brodziński, <i>Projekt Dykcjonarza obyczajów i zwyczajów polskich.</i>	Lelewel wszedł w skład drugiej z kolei deputacji — poza nim: Tarnowski, Ł. Gołębiowski, A. Prażmowski i projektodawca ⁹⁰ .

⁸³ AGAD, TPN, t. 26, k. 118—118v (85—85v); t. 64, k. 33; t. 61, k. 227; Kraushar, III/2, s. 152—153.

⁸⁴ AGAD, TPN, t. 64, k. 39, 46; Kraushar, III/2, s. 202—205.

⁸⁵ AGAD, TPN, t. 64, k. 42, 62; t. 62, k. 37; tekst odpowiedzi Lelewela, t. 26, k. 152—155v; t. 27, k. 14—16v; Kraushar, III/2, s. 249—251.

⁸⁶ AGAD, TPN, t. 64, k. 45, 52—53; tekst, t. 26, k. 139—139v; Kraushar, III/2, s. 207—8; Michalski, op. cit., s. 187.

⁸⁷ AGAD, TPN, t. 64, k. 48, 57; prot. pos. ogólnego 2 XII, t. 62, k. 23; Kraushar, III/2, s. 201, 220 błędnie uważając, że chodzi o odpowiedź dla Golicyna.

⁸⁸ AGAD, TPN, t. 64, k. 131, 135; autograf Lelewela, t. 27, k. 77 (58); por. t. 62, k. 161; Kraushar, III/3, s. 76, 106, 421—422.

⁸⁹ AGAD, TPN, t. 64, k. 135, 141; t. 62, k. 169—17; odpowiedź Lelewela, t. 27, k. 91—91v (68v—72); Kraushar, III/3, s. 112—113.

⁹⁰ AGAD, TPN, t. 62, k. 178—179; Kraushar, III/3, s. 152; Suchodolski, op. cit., s. 101 nast.; Michalski, op. cit., s. 135 nast.

Data zlecenia i przedstawienia recenzji	Recenzowana praca bądź inne prace	Współrecenzent (-ci)
16 I 1827 —	Ocena prac Duńczyka <i>d'Abrahamsona</i> .	F. Bentkowski — W. Surowiecki ⁹¹ .
17 X 1827 —	Pomoc A. Bronikowskiemu przy opracowywaniu dziejów Augusta II i III.	S. Węgrzecki, Ł. Gołębiowski ⁹² .
12 X 1827 9 I 1828	Atlas Schliebena	T. Święcki; recenzję przygotował Lelewel ⁹³ .
2 IV 1828 —	Ocena „grobowców i pomników” ofiarowanych TPN przez różne osoby.	S. Linde ⁹⁴ .
2 IV 1828 29 X 1828	E. Marylski, <i>Wspomnienie zgonu znakomych Polaków</i> .	J. W. Bandtkie ⁹⁵ .
15 X 1828 29 X 1828	T. Ujazdowski, <i>O posągach Baby i Niemca</i> .	K. Brodziński. Lelewel opracował ocenę ⁹⁶ .
? 15 IV 1829	K. Kwiatkowski, <i>O numizmatyce</i> .	F. Bentkowski, który opracował recenzję, pod którą Lelewel się tylko podpisał ⁹⁷ .
— 13 V i 7 X 1829	J. W. Bandtkie, <i>Zbiór praw polskich XIV—XV w.</i>	F. Bentkowski, J. K. Szaniawski ⁹⁸ .
2 VI 1830	J. Miklaszewski, <i>Geografia</i> .	T. Święcki, St. Plater; Lelewel wymówił się ⁹⁹ .
12 X 1830 10 XI 1830	Ocena prac Gräbera de Homsüe.	F. Bentkowski ¹⁰⁰ .

Jak widać z zestawienia, recenzje, opinie itd. opracowywane przez Lelewela w związku z pracami deputacji, posiadały różnorodny charakter. Duże znaczenie posiadają recenzje Lelewela z prac współkolegów. I tak opinia o pracy Chiariniego jest grzeczna, lecz autor wyraźnie nie chce wyrazić swego zdania. Omawiając pracę Majewskiego historyk uprzejmie, lecz stanowczo sprzeciwił się

⁹¹ AGAD, TPN, t. 47, k. 43 nast. odpowiedź Lelewela k. 56v; Kraushar, III/4, s. 238—9.

⁹² AGAD, TPN, t. 94, k. 1. O ile wiadomo, projekt niezrealizowany.

⁹³ AGAD, TPN, t. 94, k. 4—4v; t. 28B, k. 7; autograf memoriału Lelewela t. 27, k. 112—112v; Kraushar, III/4, s. 36—37.

⁹⁴ AGAD, TPN, t. 94, k. 8; t. 28B, k. 17; wypowiedzenie Lelewela, t. 20, k. 254v; por. też t. 94, k. 20, 25v; Kraushar, III/4, s. 83.

⁹⁵ AGAD, TPN, t. 94, k. 8, 10; t. 28B, k. 17, 19.

⁹⁶ AGAD, TPN, t. 94, k. 9v, 10; t. 28B, k. 19; t. 27, k. 147—147v; Kraushar, III/4, s. 94.

⁹⁷ AGAD, TPN, t. 27, k. 197—197v; t. 94, k. 14v—15.

⁹⁸ AGAD, TPN, t. 27, k. 206—206v; Kraushar, III/4, s. 238.

⁹⁹ AGAD, TPN, t. 94, k. 25; t. 28B, k. 41; odmowa Lelewela, t. 27, k. 264; t. 94, k. 26.

¹⁰⁰ AGAD, TPN, t. 94, k. 25; 27v; t. 27, k. 231—231v, 233—233v.

czytaniu wszystkiego na posiedzeniu publicznym, sceptycznie ustunkowując się do rozwlekłych wstępów. Nie miał tych kłopotów Lelewel, kiedy omawiał pracę Gołębiowskiego: dał szereg uwag szczegółowych, domagał się zawężenia tytułu. Niekiedy — jak w wypadku pracy Kwiatkowskiego, zdawał się na współrecenzenta; w nadzwyczaj kłopotliwej sytuacji, gdy jego dobry znajomy Mikłaszewski przedstawił niewiele warta pracę, zrećcznie wymówił się od oceny. Podobnie zresztą uczynili inni, tak że praca nigdy nie została przez TPN oceniona. Inaczej przedstawiało się wydawnictwo J. W. Bandtkiego: Lelewel gorąco je poparł; deputacja złożyła przychylny raport, a następnie pomagała Bandkiemu w trudach wydawniczych. Czasem odmawiał recenzji — jak w wypadku narzuconej mu oceny różnych rzekomo prawdziwych posązków, czym nie chciał się zajmować, a TPN jeszcze w 1830 przypominało mu, że zalega z opinią. Kiedy pisał o pracy młodego autora Marylskiego, podał szereg życzliwych, rzeczowych uwag, zalecając dalszą pracę. Rzeczowo omawiał też pracę Ujazdowskiego. Kiedy TPN zamierzało zakupić dla biblioteki atlas Schliebena, Lelewel poddał go gruntownemu rozbirowi, wykazując jego nikłą wartość. Wydaje się, że stosunkowo duże znaczenie przypisywał historyk przedłożonemu jeszcze 1 XI 1823 projektowi Dykcjonarza. Pomimo opracowania jeszcze w 1823 konspektu, sprawa utknęła na miejscu, wobec czego powołano nową deputację, w skład której wszedł m. in. Lelewel. Miało to przyspieszyć realizację projektu, z którego nic jednak nie wyszło; Lelewel doradził Gołębiowskiemu ogłoszenie zebranych przezeń materiałów. Podobnie zresztą po Powstaniu Listopadowym uczynił sam projektodawca-Brodziński.

Sporo uwagi w TPN poświęcił też historyk udzielaniu odpowiedzi uczonym zagranicznym, bądź ocenie ich prac. W odpowiedzi Torlacjuszowi historyk przygotował obszerny memoriał w sprawie pisma runicznego i brakteatów, jednakże jego współkoledzy uznali za najlepszą odpowiedź F. Bentkowskiego. W odpowiedzi na list znakomitego orientalisty J. Hammersa opracował Lelewel szczegółowy referat, który TPN postanowiło przesłać do adresata. Inny charakter nosiły oceny prac d'Abrahamsona i Gräbera de Homsöe. Obaj oni pragnęli zostać członkami Towarzystwa. Historyk uznał prace pierwszego za niezbyt cenne, a na marginesie publikacji o szkołach duńskich poczynił kilka obserwacji porównując stan oświaty w Danii i Polsce; nie sprzeciwiał się wysunięciu jego na członka. Co do drugiego ze Skandynawów, po przejrzeniu jego prac, podkreślił, że różni się w poglądach, lecz uznał, iż autor może zostać członkiem korespondentem TPN „tym bardziej, że jest członkiem 47 Towarzystw i pragnie być naszym”.

Ustawowym przywilejem członków czynnych TPN było podawanie kandydatów na zebrania wyborcze TPN. Lelewel w ciągu lat 1824—1831 niejednokrotnie proponował nowych członków. Ilustruje to tablica 101.

¹⁰¹ Zestawienie oparte jest o zachowane źródła. Wykorzystano następujące tomy akt TPN: t. 19, 20, 27, 47, 64, 94; oraz Kraushar, III/3, III/4.

Data propozycji	Kandydat	Data wyboru	Współpropozujący	Uwagi
30 XII 1824	M. Karamzin		K. Sołtyk	kand. ponownie
26 I 1825	B. Kiciński		J. Lipiński	
3—13 XII 1826	E. Raczyński	4 II 1827	F. Bentkowski	
7 I 1827	B. Kiciński	4 II 1827	J. Lipiński	
po 16 I 1827	d'Abrahamson	4 II 1827	F. Bentkowski, W. Surowiecki	
16 XII 1827	Gley	4 II 1827	L. Plater	
16 XII 1827	P. Koppen	1828?	S. Linde	
16 XII 1827	M. A. Jullien	4 II 1827	F. Bentkowski, Fr. Skarbek, L. Plater	
16 XII 1827	T. Wojewódzki			zapewne nie kand.
16 XII 1827	E. Marylski			zapewne nie kand.
2 XI 1828	T. Bułharyn	4 I 1829	J. Niemcewicz, Ł. Gołębiowski	Lelewel wysunął kand., lecz oficjalnie nie występował jako rekomendujący.
6 XII 1828	T. Działyński	4 I 1829	J. Niemcewicz, J. Bentkowski, J. Sierakowski, Ł. Gołębiowski, A. Prażmowski.	
6 XII 1828	I. Daniłowicz	4 I 1829	F. Bentkowski	
6 XII 1828	Sz. Żukowski	4 I 1829	J. Sierakowski	
XII 1828	S. Ciampi	4 I 1829	F. Bentkowski	
XII 1828	M. Fredro	4 I 1829	J. Niemcewicz, Ł. Gołębiowski, K. Brodziński	
XII 1828		4 I 1829	J. Niemcewicz, Ł. Gołębiowski, K. Brodziński	
23 IV 1831	M. Polewoj	23 IV 1831		
23 IV 1831	S. Ciampi	23 IV 1831 (?)		kand. ponownie

Lelewel wysuwał trzykrotnie niechętnie widzianego B. Kicińskiego, zanim zdołał go ostatecznie przymusiwać. Spośród innych, sprzeciwy budziła kandydatura S. Ciampi, którą historyk wysuwał z uporem. Nie zapomniał nawet o niej w czasie ostatnich w dziejach TPN pamiętnych wyborów kwietniowych 1831 r. Jest wysoce prawdopodobne, że był on jednym z inicjatorów powołania wówczas całego szeregu uczonych rosyjskich — K. Kałajdowicza, P. Strojewa, M. Kaczenowskiego, E. Bołhowitynowa czy tłumacza Mickiewicza — Ułak Artemowskiego. Kandydatury te wysunięte zostały przez komisję, w skład której Lelewel nie wchodził, można jednak sądzić, że z nią współpracował¹⁰². Akt ten miał charakter manifestacyjny — TPN chciało podkreślić, że Polacy walczą z władzą carską, nie zaś z narodem rosyjskim.

W pracach TPN ważne miejsce zajmowały plany organizowania konkursów. Nie zostały one należycie rozwinięte, a to głównie z powodu braku środków finansowych. Ożywienie myśli o konkursach nastąpiło w 1827, kiedy też do deputacji konkursowej powołano cały szereg członków TPN — A. Prażmowskiego, L. Platę, D. Krysińskiego, W. Szwejkowskiego, L. Osińskiego, K. Brodzińskiego, F. Bentkowskiego, K. Skrodzkiego, J. Miłego i J. Lelewela, jak wynika z listu Ł. Gołębiowskiego powołującego komisję na 10 VI. Zdaje się jednak, że Lelewel tym razem nie wziął w tej komisji udziału¹⁰³. Sprawa konkursów znów ożyła w 1829, z chwilą otrzymania na ten cel specjalnych funduszy. Lelewel wziął udział w pracach przygotowawczych, ale już 11 XI 1829 DN zwracał się do prezesa aby wyznaczyć na miejsce nieobecnego historyka kogo innego¹⁰⁴. Lelewel jednak interesował się konkursami: podpisał skierowane do członków wezwanie sekretarza DN z 27 XII 1829 w sprawie podawania projektów¹⁰⁵, zaś 10 III 1830 sam taki projekt przedstawił¹⁰⁶. Jest to „Projekt tematu konkursowego z historii prawa polskiego, który zasługuje na uwagę. Historykowi chodziło o opracowanie w oparciu o źródła drukowane i archiwalia problemu „jak miejscowa praktyka obserwowała prowincjonalne przepisy i zwyczaje”, jak przedstawiały się różnice praw poszczególnych dzielnic. Domagał się, by „wyjaśnić różnice form i zasad i wyjaśnić tych różnic początek i przyczyny oraz zachodzące w nich od czasu do czasu odmiany, zwrócić na ostatek uwagę na to, ile wpływać mogły na ogół prawodawstwa, jak się skojarzyły z ogólnymi przepisami i jak dalece jeden ogólny systemat utworzyły”¹⁰⁷. W okresie przygotowywania konkursów, atmosfera była wobec Lelewela niechętna: znalazł się on w konflikcie z A. Czartoryskim. Dał temu wyraz sam historyk w liście do Ł. Gołębiowskiego z 10 III 1830¹⁰⁸. Lelewel wszedł oficjalnie do

¹⁰² Por. o tym Michalski, op. cit., s. 302 nast.; Przelaskowski, op. cit., s. 12.

¹⁰³ AGAD, TPN, t. 49, k. 28. Szerzej o tym Michalski, op. cit., s. 127 nast.

¹⁰⁴ AGAD, TPN, t. 94, k. 17v.

¹⁰⁵ AGAD, TPN, t. 7, k. 57v.

¹⁰⁶ AGAD, TPN, t. 92, k. 27v.

¹⁰⁷ AGAD, TPN, t. 49, k. 37, autograf Lelewela; Kraushar, III/4, s. 101—303.

¹⁰⁸ Kraushar, III/4, s. 300—301.

powołanej na posiedzeniu centralnym 3 IV komisji, mającej określić warunki konkursów¹⁰⁹. Projekt Lelewela został przyjęty i ogłoszony wraz z innymi na kwietniowym posiedzeniu publicznym, jako projekt czwarty: podano, zgodnie z życzeniem historyka, termin 31 XII 1834 i ogłoszono nagrodę 3000 zł (Lelewel proponował 3000—4000)¹¹⁰. Projekt Lelewela podzielił los innych podówczas ogłoszonych.

Nie będziemy tu wyliczać wszystkich pozostałych jeszcze do omówienia czynności historyka w TPN. Zaznaczamy tylko, że żywo interesował się biblioteką Towarzystwa, ofiarowując jej dzieła własne, pośrednicząc w ofiarach innych osób; pełnił różne funkcje związane ze swymi zamiowaniami bibliotecznymi, jak np. wykonywanie ekspertyz cen książek itd. Wprawdzie nie chciał się zgodzić na ofiarowywaną mu funkcję inspektora biblioteki, brał jednak udział w pracach tzw. Komitetu Bibliotecznego¹¹¹. Kiedy w 1827—1828 dyskutowano w TPN sprawę ewentualnej zmiany obowiązującej „ustawy” Lelewel, który wprawdzie uważał wprowadzanie zmian w przepisach za bezużyteczne i niecelowe, wcześniej jednak opracował memoriał w sprawie poprawek. Miał ambicję, by wejść w skład powołanej przez TPN komisji ortograficznej; gdy go do niej nie powołano czuł się urażony i nie omieszkał zabrać głosu w sprawie pisowni¹¹². Pojawiał się nawet niekiedy na posiedzeniach Działu Umiejętności: raz nawet wystąpił tam, szeroko omawiając walory nowego projektu uła¹¹³.

Rozważania nasze, przedstawione w wielkim skrócie, dobiegają końca. Największa aktywność Lelewela w TPN przypada na lata jego profesury warszawskiej oraz okres od 1824 r. Działalność historyka w Towarzystwie obejmuje cały wachlarz zagadnień z różnych dziedzin nauk historycznych, aż do luźno z nimi związanych spraw organizacyjnych itd. W porównaniu z innymi członkami TPN, aktywność jego była niewspółmierna. Zwłaszcza od 1824 r. większość jego publikacji wiązała się w ten czy inny sposób z pracami TPN, które było jego warsztatem pracy, choć w pewnej mierze zastępującym wyższą uczelnię. Dzieje wyborów Lelewela w TPN wskazują, że zwłaszcza w początkowym okresie nie był on wśród członków popularny. Wiadomo o niechęci, jaką doń przejawiali J. U. Niemcewicz, K. Bohusz, A. Czartoryski, K. Koźmian, L. Osiński oraz inni członkowie. „Wspólnie z Niemcewiczem — powiada naoczny świadek J. N. Janowski — nie lubili Lelewela mniej więcej i inni członkowie, bo on w ogóle inaczej, a ostatecznie lepiej od nich przeszłość Polski pojmował i w przeciwieństwie do ich pojęć występował z nowymi i liberalnymi zadaniami

¹⁰⁹ Kraushar, III/4, s. 316.

¹¹⁰ AGAD, TPN, t. 49, k. 37; Kraushar, III/4, s. 335.

¹¹¹ Biblioteczną działalnością Lelewela w TPN zamierzam zająć się na innym miejscu.

¹¹² Ogólnie o przeprowadzonych wówczas zmianach Michalski, op. cit., s. 34 nast.; dyskusja nad nowym projektem urzędzenia DN, AGAD, TPN, t. 64, k. 188, na posiedzeniu 16 V 1827. Lelewel brał udział w pracach dyputacji przygotowującej projekt. Por. szczegółowe uwagi Lelewela w sprawie 10 punktów Statutu TPN, AGAD, TPN, t. 2, k. 7—7v, 9; oraz późniejszy list okólny Ł. Gołębiowskiego do członków z 21 I 1828 w sprawach projektów zmian statutowych. Przy swym nazwisku Lelewel zanotował, że ma zbyt mało czasu i woli by wniosek „na dalsze odłożyć lata”, AGAD, TPN, t. 20, k. 38—38v.

¹¹³ AGAD, TPN, t. 33, k. 101—101 uwagi Lelewela o ulu M. Witwickiego; por. Michalski, op. cit., s. 259.

mi"¹¹⁴. Niewątpliwie poglądy Lelewela nie zawsze musiały odpowiadać konserwatywnemu gronu członków TPN. Do tego dodajmy jeszcze konflikt między nim — zawodowym historykiem a uczonymi amatorami, zbieraczami, z których rekrutowało się wielu członków, wreszcie znaną drażliwość, bezkompromisowość historyka, które nie mogły mu zyskiwać sympatii. Jednakże z biegiem lat niechęć grona członków TPN zdaje się słabnąć, a zwłaszcza w ostatnich latach coraz to częściej spotykamy się z dowodami uznania. Sam Lelewel był krytyczny, często sarkastyczny wobec kolegów z TPN, jednakże później, na emigracji, mimo całego swego krytycyzmu, cenił sobie te lata warszawskie, kiedy powracał do nich myślą.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ИОАХИМА ЛЕЛЕВЕЛЯ В ВАРШАВСКОМ ОБЩЕСТВЕ ДРУЗЕЙ НАУКИ

Лелевель связался с Варшавским Обществом Друзей Науки в 1808 г. Уже в 1813 г. была выдвинута его кандидатура в члены Общества. Ввиду значительной оппозиции он в 1815 г. был избран членом-сопернователем и лишь в 1821 г. избран действительным членом.

Автор знакомит нас с разносторонней деятельностью Лелевеля в Обществе, обсуждая сначала авторефераты его научных трудов по различным отраслям исторических наук, затем его работу в области нумизматики, касаясь исследований, составления каталогов и описания коллекций Общества. Далее автор говорит о сотрудничестве Лелевеля в издательских работах Общества, а также об его участии в комиссиях (так наз. депутациях), по оценке различных научных трудов.

Кроме того автор перечисляет кандидатов, выдвигаемых Лелевелем в число новых членов Общества, говорит об его участии в подготовке конкурсов, упоминая кратко и об иных видах его работы — библиотечной и организационной.

В заключение автор пытается вскрыть причины длительного неприязненного отношения группы членов Общества к Лелевелю, полагая, что оно было вызвано различиями во взглядах историка и консервативной группы, конфликтом между профессиональным ученым и любителями и др.

LELEWEL ET LA SOCIÉTÉ VARSOVIENNE DES AMIS DES SCIENCES

Les premiers contacts de Lelewel avec la Société Varsoviennne des Amis des Sciences datent de 1808. On avait proposé sa candidature comme membre déjà en 1813, mais vu une forte opposition, Lelewel ne fut élu membre qu'en 1815 et membre actif en 1821. L'auteur présente divers genres de son activité comme historien au sein de la Société en examinant au commencement les rapports de Lelewel sur ses travaux scientifiques de différentes branches des sciences historiques. Il passe ensuite à son activité numismatique dans la Société parlant de ses recherches, de cataloguage et de description des collections. L'auteur s'arrête un moment sur le problème de la participation de Lelewel aux publications entreprises par la Société. Il décrit ensuite le rôle joué par le savant dans les commissions, ci-nommées

¹¹⁴ J. N. Janowski, Notatki autobiograficzne, Wrocław 1950, s. 142; por. Bibliografia, nr 141; s. 31.

députations pour juger diverses oeuvres scientifiques. L'auteur parle enfin des candidatures de nouveaux membres présentées par Lelewel à la Société, de sa participation aux travaux préparatifs pour les concours; mentionne en peu de mots les autres formes de son activité comme bibliothécaire et organisateur. A la fin l'auteur s'efforce de découvrir les causes de l'aversion qu'un certain nombre de personnes ressentait envers Lelewel, les mettant sur le compte des divergences d'opinions entre Lelewel et le groupe conservateur, ainsi que des conflits entre le savant professionnel et les amateurs.